

Ulrika Ramstrand

Vilka äventyr borde få finnas?

Bröderna Lejonhjärta och kritiken

Hur bemöttes Astrid Lindgrens Bröderna Lejonhjärta av kritikerna i den svenska pressen 1973? Sagan om ont och gott publicerades i en tid när barnböcker skulle vara realistiska och gärna politiska. De flesta kritiker var mycket positiva medan andra var mer negativa.

Det är i höst 32 år sedan Astrid Lindgrens bok *Bröderna Lejonhjärta* kom ut för första gången. Den fick då många positiva recensioner, något man kunde vänta sig med tanke på Astrid Lindgrens position bland svenska barnboksförfattare. Men det fanns också starka invändningar mot boken. "En olämplig julklappsbok för barn" löd exempelvis rubriken på recensionen i *Västgötademokraten*. I spåren av recensionerna följde en rad debattinlägg om boken. I *Dagens Nyheter* publicerades till exempel en artikel med rubriken "Äventyr som inte borde få finnas". Den artikeln kom dock inte att stå oemotsagd. Redan ett par dagar senare blev den bemött av tre olika personer.

I min uppsats "Vilka äventyr borde få finnas?" har jag gjort en genomgång och analys av 23 artiklar om *Bröderna Lejonhjärta*, publicerade i svenska dagstidningar under det sista kvartalet 1973.¹ Fram träder fyra grupper av artiklar; de som hyllade boken, de som hade vissa invändningar, de alltigenom negativa rösterna och de som gav svar på tal i debatten. I barnboksforskningen stöter man oftast på referat till de negativa rösterna. "Är inte denna vackra saga om den sköna frihetskampen mot en oförklarad metafysisk ondska en förolämpning mot befrielseörelser i världen", skrev till exempel Kerstin Stjärne i *Arbetet*. Och i *Aftonbladet* skrev Lennart Hellsing: "Är denna polarise-

ring mellan det absolut onda och det absolut goda tidsenlig? Tillhör inte gudstro och djävulstro en försvunnen tid?" Min genomgång visar dock att de negativa rösterna var jämförelsevis få.

Fruktan för fiktionen

Innehållet i artiklarna speglas i uppsatsen mot författarens position, det rådande samhällsklimatet och Boel Westins teoriutkast "Fruktan för fiktionen",² där hon bland annat skriver att fiktionsbegreppet alltid stött på moralisk och intellektuell misstro och att det finns en urgammal konflikt mellan fiktion och ideal, som i stor utsträckning har färgat teorierna kring det vi kallar barnlitteratur. I sin artikel visar hon hur "fruktan för fiktionen" kan förena helt separata teorier och idébildningar. Artikeln handlar om vad barnlitteraturen tillåts att gestalta och hennes grundfråga är vilka föreställningar, värderingar och estetiska ideal som konstruerar synen på texter som är skrivna för barn.

Föreställningar om barnets "späda förstånd" och därmed begränsade kapacitet att uppfatta fiktion i dess egenskap av fiktion, är något som går igen hos åtskilliga teoretiker och skribenter, visar Boel Westin. Bland annat har detta varit tydligt när sagans vara eller icke vara diskuterats. "Sagan utgör alltså med sitt fiktionsanspråk enbart en legitimation för att 'narra läsarna', dvs. ljuga för

dem. Fiktionen synkroniseras med lögn och bedrägeri." (s. 8)

Författarens position och 1970-talets förväntningar på barnboken

Astrid Lindgren fick 1944 pris för sin debutbok och fram till och med 1973 hade hon hunnit få ytterligare 17 olika belöningar och utmärkelser. 1974 blev *Bröderna Lejonhjärta* belönad med Bokhandelsmedhjälparnas plakett "Din bok – vårt val". När boken *Bröderna Lejonhjärta* publicerades hade nästan 30 år gått sedan Astrid Lindgrens genombrott med Pippi Långstrump. Redan året efter utgivningen av *Bröderna Lejonhjärta* fanns boken översatt till danska, finska, holländska, norska och tyska. Ett år senare nådde den även den engelsktalande publiken i en amerikansk och en brittisk upplaga.

När Astrid Lindgren skrev *Bröderna Lejonhjärta* gick hon mot strömmen, skriver Vivi Edström. "Hon skrev den i ett skede då verklighetsanpassningen höll på att krossa konsten. Vår moderna kulturrevolution, som Ingmar Bergman kallade den, hade svårt att tolerera drömmen om Nangijala. Vad inte alla såg var bokens aktualitet, dess appell till samtiden."³

På 70-talet skedde en allmän radikalisering av författarkåren, vilket även kom att avsätta spår i barnlitteraturen. Nya ämnen kom in, gamla tabun bröts. Stefan Mählqvist pekar på att debatten om barnboken tillspetsades 1970, bland annat genom utgivningen av *Sprätten satt på toaletten* av Annika Elmquist.⁴ En barnbok som anlade ett politiskt perspektiv på miljöproblemen och man började tala om "politiska barnböcker".

Sagan var en föraktad genre, åtminstone de klassiska sagorna, för samtidigt började sagor skrivas om, travesteras, så att de fick ett tydligt politiskt syfte. Krav på hur en politiskt medveten barnbok borde se ut formulerades och handlade om att samhället skulle

finnas med och att könsroller måste ändras. Ambitionen var att hjälpa barnen att se den verklighet de lever i.

Sammanfattning av kritiken

Man kan konstatera att den övervägande delen av kritikerkåren och debattörerna hyllar boken, nästan så gott som utan invändningar. Men de som har invändningar, har å andra sidan väldigt starka sådana, väl grundade i 1973 års förväntningar på hur en barnbok skulle se ut, realistisk och helst politiskt radikal. Det är med tanke på detta anmärkningsvärt att de flesta förbehållslöst hyllar boken. Men förklaringen är med all säkerhet Astrid Lindgrens unika position. Hon får epitet som "mästarberättare", "geniet", "rasande skicklig" och "allas vår Astrid". I *Hallandsposten* skriver recensenten att hon både nonchalerar hur man får berätta och vad man får berätta om.

Invändningarna handlar framför allt om innehållet, inte om författarens språkbehandling. Tvärtom betonas Astrid Lindgrens stora skicklighet som berättare, också av de negativa rösterna. En del tar också det till intäkt för att hon därför bör granskas extra noga.

De negativa rösterna menar att Astrid Lindgren ger en förenklad bild av ondskan och dess mekanismer. Hon är inte i takt med det rådande politiska klimatet 1973, när hon skriver en saga placerad i en nostalgisk och åtminstone delvis idyllisk miljö. Den underliggande frågan är om hennes bok verkligen är lämplig för barn.

I argumenten mot boken lyser en mycket påtaglig fruktan för fiktionen fram.⁵ Det handlar dels om sagan i sig, som "narrar" läsarna, dels om att innehållet är olämpligt. Det går alltså inte att skylla på att det bara är fråga om en saga. Astrid Lindgren anklagas i de här artiklarna för många saker. Hon anses förespråka eskapism från jordelivets vill-

kor. Hon anses propagera för döden och självmordet som lösningen på jordiska problem. Hon anses presentera en otidsenlig religiös uppfattning och inte, åtminstone mellan raderna, ta sitt ansvar som barnboks författare.

En oro för hur barn ska uppfatta en så rasande skickligt skriven saga uttrycks. Det här är äventyr som inte borde få finnas, menar Barnboksgruppen i *Dagens Nyheter*. Ängslan gäller till exempel vilken syn på förtryckets mekanismer och befrielseörelser som bokens svart/vita beskrivning ger barnen. Vidare oroas man över vad barn lär sig om auktoritetens betydelse genom Skorpans beroende av sin storebror. Och hur ska barnen uppfatta det man anser vara Astrid Lindgrens uppmaning till självmord? Vad är detta om inte fruktan för fiktionen?

Lysande kritik

Mitt under det tidiga radikala 1970-talet publicerades *Bröderna Lejonhjärta* och fick i 13 av de 23 artiklar undersökningen omfattar alltigenom lysande kritik. Det gäller recensionerna i *Arbetsbladet*, *Blekinge Läns Tidning*, *Expressen*, *Göteborgsposten*, *Göteborgstidningen*, *Hallandsposten*, *Helsingborgs Dagblad*, *Nerikes Allehanda*, *Skånska Dagbladet*, *Sundsvalls Tidning*, *Svenska Dagbladet*, *Vestmanlands Läns Tidning* och *Östersundsposten*.

Man skulle ju utifrån det rådande samhällsklimatet ha kunnat tro att det skulle vara annorlunda. Men i det här fallet har troligen författarens etablerade position vägt tyngre än detta. Många av recensenterna inleder nämligen med kopplingar till Astrid Lindgrens tidigare författarskap. Recensionen i *Hallandsposten* av Ingvar Wahlén inleds till exempel med meningen "Astrid Lindgren är unik". Där står också: "Det är inte många nutida sagoberättare som skulle ha klarat av detta ämne. Astrid Lindgren gör det med en enkel självklarhet."

Astrid Lindgrens val av genre möter heller ingen kritik i recensionerna. Något som känns värt att notera när man betänker hur lågt i kurs sagan stod 1973. Flera av recensenterna gör i stället kopplingen att det bara är en saga som kan förmedla en så här sorglig och svår berättelse om döden, och att det bara är Astrid Lindgren som kan gå i land med något sådant. I *Expressen* skriver Alf Thoor att "Sagorna kan aldrig dö". Ur artikeln: "När skrevs det så vidunderliga sagor i Sverige sist? Någonsin? Hela den gamla sagovärlden står upp."

I *Göteborgsposten* skriver Bernt Eklundh att "sagan är verkligheten upphöjd till en högre potens" och fortsätter: "Och det är alldeles mirakulöst hur Astrid Lindgren förenar insikt i förtryckets mekanismer och frihetens och solidaritetens villkor med en genial inspiration, som smälter om alltsammans både till stor myt och en spännande historia."

I flera av artiklarna finns antydningar om att det i själva fiktionen kan finnas en dold kunskap att ta till sig. Till exempel i *Nerikes Allehanda*, där Synnöve Clason skriver: "Astrid Lindgrens symboler har en möjlighet att påverka det undermedvetna, just därför att hon valt sagans form."

Dessutom finns det en formulering i *Hallandspostens* recension, som snarast ger vid handen att boken blivit så bra därför att Astrid Lindgren "nonchalerar frågan om hur man får berätta och vad man får berätta om".

Blandad kritik

Några av recensenterna, nämligen de som skriver i *Aftonbladet*, *Arbetet*, *Dagens Nyheter* och *Sydsvenska Dagbladet*, har en mer blandad inställning till boken. Man beundrar den och anser att det är en mycket skickligt genomförd berättelse. Uttryck som "urstyv berättare" används, men det hindrar inte att de också uttrycker tydliga invändningar.

Det handlar då framför allt om innehållet.

Bokens budskap ses som otidsenligt, bland annat med tanke på den som man tycker förenklade beskrivningen av kampen mellan ont och gott. "Tillhör inte gudstro och djävulstro en försvunnen tid?" frågar sig *Aftonbladets* recensent Lennart Hellsing, som också skriver: "Är det sagornas skull att vi ser världen som ett slagfält där hjältar och skurkar strider? Heroer och Demoner är oundgängliga i konsten, men rätt farliga lek-saker för unga människor."

Andra påtalar att ondskan inte får någon förklaring, den bara finns och förenklingen leder därför till mystifikation. Bokens innehåll beskrivs som en "förolämpning mot moderna befrielseörelser" i *Arbetet*, där Kerstin Stjärne också skriver: "Vi har väl ändå lärt oss att våldet i världen inte dör som nån stormvind i öknen bort. Inte ens i sagorna. En saga från 1973 borde väl avslöja såna myter i stället för att rida på dom?"

Den religiösa hållningen uppfattas som grumlig "I 'Bröderna Lejonhjärta' har Lindgren tagit till sig spekulativa föreställningar om livet efter detta", skriver till exempel Stefan Mählqvist i *Dagens Nyheter*. Dessutom påtalar i artiklarna att den enskildes mod förhärligas, liksom att den broderskärlek som beskrivs i boken rymmer destruktiva drag.

Ingenstans sägs direkt ut att den här boken skulle vara skadlig för barn, men det finns där mellan raderna när man angriper det olämpliga innehållet i berättelsen.

Helt negativa röster

Några artiklar kan klassas som helt igenom negativa till *Bröderna Lejonhjärta*. De är visserligen inte så många, men har fått stor uppmärksamhet och citeras i regel alltid i litteratur och uppsatser omkring boken och föranledde dessutom bemötanden i form av debattinlägg. Egentligen är det bara en av

dessa artiklar som är en regelrätt recension, övriga är att betrakta som debattinlägg om boken. Artiklarna är publicerade i *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter* och *Västgötademokraten*. Gemensamma drag i dessa artiklar är att de angriper "ikonen" Astrid Lindgren. Skribenterna anser att hon bör granskas extra noga eftersom hon är den hon är och någon till och med varnar för att hennes medryckande sätt att skriva är farligt, det är förledande och kan leda till att läsarna tar till sig eller tror på innehållet.

Kritiken har många politiska övertoner och är framför allt riktad mot innehållet i boken. Skribenterna läser boken rätt av, tolkar berättelsen bokstavligt och reagerar på att innehållet inte stämmer med tidens rådande politiska värderingar och normer. Problematiken beskrivs som förgrovd och förenklad och det finns inga förklaringar, exempelvis av ondskan. *Dagens Nyheter* publicerade en artikel undertecknad av tio personer som kallade sig Barnboksgruppen, där det bland annat stod så här: "Borde inte en bok, som behandlar kampen mellan ont och gott noggrant och ärligt undersöka roten till det onda?" I samma artikel står: "Man riskerar att bli så betagen av berättelsen om den hjälplöse lille Skorpan och om kampen mot det onda att man inte ser vilka skrämmande lösningar Astrid Lindgren egentligen ger på problemen."

Jordelivet beskrivs som elände, flykten bort från det förhärligas, menar man, liksom att författaren strävar mot en gammaldags konkret religionsföreställning. Kan barnen värja sig mot detta? Frågan ställs explicit i *Västgötademokraten*, där Hans Berg skriver: "Vi värjer oss med vår egen erfarenhet av och vårt ställningstagande till skiftande religiösa framställningar, vi värjer oss med vår historiska känsla och vår eventuella beläsenhet – kan våra barn göra sammalunda?" Här finns en fruktan för fiktionen, som inte

på något sätt är inlindad. Särskilt tydligt blir det när Astrid Lindgren i en debattartikel av Gunnel Enby publicerad i *Aftonbladet* beskylls för att se döden som lösningen på problemen och presentera självmord som en lösning för handikappade eller som en handling av yttersta mod.

”Det finns bara ett sätt att bli fri från sjukdomen och det är att lillebror Skorpan tar Jonatan på ryggen och hoppar ner för ett stup och dör. /./ Astrid Lindgren har alltså förlagt det förlamade barnets ljusnande framtid i dödsriket.”

Barnboksförfattarens särskilda ansvar inför vad han eller hon väljer att skriva om, påtalas, och invändningarna mot boken gäller även att Astrid Lindgren valt att skriva en saga, eftersom sagor inte är sanna, och man därmed lurar sina läsare. Själva genren är alltså olämplig. Astrid Lindgren ”legaliserar rätten att narra läsarna när hon skildrar sagoberättarna i Nangilima, som ibland skrämde barnen med grymma, hemska sagor om onda män som Tengil”, skriver Barnboksgruppen i *Dagens Nyheter*. I samma artikel står: ”I samvaron med barn krävs mer än annars sanning och uppriktighet.”

Svar på tal

På julafton 1973 publicerar *Dagens Nyheter* tre debattinlägg föranledda av den negativa kritiken mot *Bröderna Lejonhjärta*. Det är PC Jersild, Gösta Friberg och Åke Lundqvist som skriver. Deras artiklar presenteras under en gemensam överingress, som bland annat kopplar till att *Bröderna Lejonhjärta* denna dag ”ligger i många tusen julklapps-paket”. De träder alla tre helhjärtat upp till bokens försvar.

PC Jersilds artikel har rubriken ”Kritiken väger lätt” och han menar att Astrid Lindgrens saga kan läsas på flera olika sätt, inte alls bara politiskt, draken i berättelsen skulle lika väl kunna stå för sjukdom eller annan

ondska. Och även om han i princip håller med Barnboksgruppen om att barnböcker behöver granskas, så konstaterar han att ”sådana granskningar är svåra och måste göras med vidsyn och kanske med någon humor”. Annars finns det risk för att man förvandlas till ”Högsta Sovjets Kommission för Social-Realistisk Barnlitteratur. Särskilt besvärligt blir det om en bok handlar om döden; Marx är en smula torftig på den punkten.”

Gösta Fribergs artikel har rubriken ”Begär sanning – men inte moral!” och han inleder med orden ”Du kan begära av en god berättelse att den ska innehålla en sanning. Men begär inte av den en moral.”. Han menar att ”kritiker i alla tider begått misstaget att av litteraturen i första hand förvänta sig höga etiska ideal och beundransvärda åsikter”.

Gösta Friberg anser att vad gäller Astrid Lindgrens berättelse är det meningslöst att tala om självmord i den gängse bemärkelsen. ”För resten är det inte döden det i första hand handlar om, utan Skorpan och Jonatans kamratskap och sammanhållning. Det är underligt att barn som man läser den här berättelsen för stannar just för d e t, att bröderna Lejonhjärta gillar varandra och till varje pris vill hålla ihop.”

Gösta Friberg menar att vuxna stannar till tidigare i berättelsen och ”stirrar på döden och ’självmordet’ utan att förstå någonting” och att det antagligen är ”i det ögonblicket de bildar kommittéer och börjar censurera och klippa och lägga till rätta i barnens upplevelser”.

Åke Lundqvist för i sin artikel med rubriken ”Ungarna gäspar åt barnkulturen” ett resonemang om hur man får igenom ett budskap, och menar att ”det vardagsnära och realistiska” är en modell för det, men att det inte räcker. ”För att skapa spännvidd i barnens känslvärld tror jag att det är lika viktigt att låta fantasin blomma att berätta den fantastiska och rikt utstyrda sagan.”

Han menar att det Astrid Lindgren gör är att "hon med hjälp av sagans dimension berättar något väsentligt om rädsla och ångest, glädje och befrielse". Han ser det som positivt att sagan därmed "kommit in på verklighetens område" och menar att "på denna punkt börjar verkligheten spjärna emot inför sagan och sagan att göra motstånd mot verkligheten."

Han anser att det inte bara handlar om rädsla för döden utan lika väl om en rädsla för utvecklingen i världen, mot allt mer våld. "Bröderna Lejonhjärta är en berättelse om vår tid. Det är klart att man kan finna den otäck, med dess totala och oförklarade ondskan, dess oförsonliga beslutsamhet att krossa tyrannen – som en lus'. Det är klart att man

kan tveka att sätta i händerna på sina barn en berättelse där självmord framstår som en bättre utväg än att leva vidare. Men jag förstår inte vad det finns i den att förebrå författaren. Vem förebrår en spegel att den inte visar vackra ansikten?"

Avslutning

I min uppsats har jag visat på att sagan som genre var föraktad 1973. Ändå betonar nästan alla positiva recensenter det fantastiska med att Astrid Lindgren valt just denna form. Mer i linje med det förväntade är de negativa rösterna, som avvisar själva sagoformen. Det är också i läsningen av de negativa recensionerna som "fruktan för fiktionen" blir påtaglig.

Noter

¹ Ulrika Ramstrand, *Vilka äventyr borde få finnas?* En genomgång och analys av kritik och debatt i svenska dagstidningar i samband med utgivningen av Astrid Lindgrens Bröderna Lejonhjärta 1973, C-uppsats i litteraturvetenskap, Stockholms universitet 2001.

² Boel Westin, "Fruktan för fiktionen: Utkast till en teori om barnlitteraturen och fiktionsbegreppet", *Barnboken*, årg. 20 (1997), nr 1, s. 2-10.

³ *En bok om Astrid Lindgren*. Red. Mary Ørving. Stockholm: Rabén och Sjögren, 1977, s. 17.

⁴ Stefan Mählqvist, *Barnboken i brännpunkten*, Uppsala 1992, s. 35.

⁵ Boel Westin, "Fruktan för fiktionen: Utkast till en teori om barnlitteraturen och fiktionsbegreppet", *Barnboken*, årg. 20 (1997), nr 1, s. 5 ff.

Artikelförteckning

Barnboksgruppen; Hans Berg, Jane Börjesson, Lena Fridell, Sten Jonsson, Bengt Löfqvist, Marianne Nilsson, Ingrid Rosengren, Kari Schei, Boel Strömberg, Mona Sundborg, "Äventyr som inte borde få finnas", *Dagens Nyheter*, 22/12 1973

Berg, Hans, "En olämplig julklappsbok för barn", *Västgötademokraten*, 17/12 1973

Carlsson, Leif, "Glad i varenda bit", *Svenska Dagbladet*, 11/10 1973

Clason, Synnöve, "Med sagan över Flodernas flod", *Nerikes Allehanda*, 15/11 1973

Eklundh, Bernt, "Astrid Lindgren och den gamle draken", *Göteborgsposten*, 25/10 1973

Enby, Gunnel, "Gunnel Enby granskar Astrid Lindgrens böcker. Barnen får lära sig att döden är lösningen på alla handikapp!", *Aftonbladet*, 6/12 1973

Flensburg, F. W., "Astrid Lindgren och hinsides fågnad", *Blekinge Läns Tidning*, 11/12 1973

Friberg, Gösta, "Begär sanning – men inte moral!", *Dagens Nyheter*, 24/12 1973

Frostin, Greta, "Astrid Lindgren förbluffar", *Skånska Dagbladet*, 21/11 1973

Helsing, Lennart, "Astrid Lindgrens Bröderna Lejonhjärta: En kamp mellan ont och gott", *Aftonbladet*, 9/12 1973

Jersild, P C, "Kritiken väger lätt", *Dagens Nyheter*, 24/12 1973

Lindahl, Birgitta, "Astrid Lindgrens nya bok glad, sorglig och spännande", *Östersunds-posten*, 5/12 1973

Lundin, Bo, "Astrid Lindgrens 'Bröderna Lejonhjärta': Antihjälten i Nangijala", *Göteborgstidningen*, 28/10 1973

Lundqvist, Åke, "Ungarna gäspar åt barnkulturen", *Dagens Nyheter*, 24/12 1973.

Lundström, Henry, "En saga om rädsla", *Sundsvalls Tidning*, 23/12 1973

Löfqvist, Karl-Erik, "Två bröder i landet Bortom", *Sydsvenska Dagbladet*, 26/10 1973

Mählqvist, Stefan, "Astrid Lindgren i kamp med ondskan och rädslan", *Dagens Nyheter*, 20/10 1973

Sandberg, Karl-H, "Bröderna Lejonhjärta den sorgligt vackra sagan", *Arbetarbladet*, 22/12 1973

Stjärne, Kerstin, "Astrid Lindgrens nya bok: Vacker saga om frihetskamp - från kalla krigets dagar", *Arbetet*, 26/10 1973

Swenelius, Brita, "En ny Astrid Lindgren i Bröderna Lejonhjärta", *Vestmanlands Läns Tidning*, 12/12 1973

Svenson, Lars, "Gråt inte, mamma! Vi ses i Nangijala!", *Helsingborgs Dagblad*, 12/12 1973.

Wahlén, Ingvar, "Vår sista sagoberätterska", *Hallandsposten*, 5/12 1973

Litteraturlista

En bok om Astrid Lindgren, Red. Mary Ørvig, Stockholm, 1977

Mählqvist, Stefan, *Barnboken i brännpunkten*, Uppsala 1992

Westin, Boel, "Fruktan för fiktionen: Utkast till en teori om barnlitteraturen och fiktionsbegreppet", *Barnboken*, årg 20 (1997), nr 1, s. 2-10

Call for papers!

Barnbokens redaktion tar gärna emot artiklar på 20 000 – 30 000 tecken (inkl. blanksteg) om olika aspekter på barn- och ungdomsböcker, och barnkultur. Redaktionsrådet tar ställning till eventuell publicering.

Observera att inga artiklar tas emot för publicering i höstens nummer.

Manusstopp för vårens nummer av *Barnboken* är 1 november.

Rekommendationer för artiklarnas utformning och leverans finns på webbplatsen www.sbi.kb.se/barnbok.html eller via Lillemor Torstensson, telefon 08-54 54 02 51, lillemor.torstensson@sbi.kb.se